

سال سوم • بهار و تابستان ۹۶ • شماره ۶

Journal of Islamic Psychology

Vol. 3, No. 6, Spring & Summer 2017

ساخت و اعتباریابی پرسش‌نامه الگوی تنظیم رغبت بر اساس متون اسلامی

حمزه عبدی*

محمدرضا حسن‌زاده توکلی**

چکیده

در صورتی که رغبت به موضوعات و اهداف دنیوی تابع رغبت به موضوعات و اهداف اخروی باشد از نظر آموزه‌های اسلامی، زهد تحقق می‌یابد و نشانه آن است که رغبت‌ها تنظیم شده است. این مفهوم در روان‌شناسی هم می‌تواند کاربرد داشته و مفید باشد. یکی از شیوه‌های استفاده کردن از مفاهیم و عملیاتی کردن آنها در روان‌شناسی قابلیت سنجش آن مفاهیم است. از همین روی هدف این مقاله ساخت پرسش‌نامه‌ای برای سنجش تنظیم رغبت‌ها مبتنی بر دیدگاه اسلام است. برای این منظور، پس از استخراج مفهوم تنظیم رغبت و ساخت گویه‌هایی بر اساس آنها، به منظور بررسی روایی محتوا، از ارزشیابی ۹ کارشناس در دو مرحله استفاده شد. پرسش‌نامه اولیه در دو مرحله آزمایشی (با ۶۰ آزمودنی) و نهایی (با ۸۰۲ آزمودنی) اجرا شد. در نهایت پس از تحلیل عاملی به روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش واریماکس، پرسش‌نامه‌ای ۱۲۰ گویه‌ای با ۷ عامل استخراج شد. این هفت عامل به ترتیب اعتبار عبارت‌اند از: رغبت متعالی، رغبت به خانواده، رغبت به خود، دنیاناپایداری‌نگری، دنیاآزمون‌نگری، رغبت به منزلت اجتماعی، رغبت به پول و ثروت. نمره بالا در هر کدام از عامل‌ها حکایت از تنظیم مناسب رغبت‌ها دارد. یافته‌ها حکایت از آن دارد که پرسش‌نامه الگوی تنظیم رغبت از روایی و اعتبار لازم برای امور پژوهشی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: رغبت، تنظیم رغبت، زهد، پرسش‌نامه تنظیم رغبت.

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه قرآن و حدیث، پژوهشکده اخلاق و روان‌شناسی اسلامی | hhamzehabdi50@gmail.com

** عضو هیئت علمی دانشگاه قرآن و حدیث

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۳/۲۳، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۰/۲۴

مقدمه

رغبت‌ها^۱ و علایق هر فرد، نشان‌دهنده شخصیت، جهان‌بینی و شیوه تفکر او راجع به زندگی است. فهرستی از علایق هر فرد می‌تواند ما را با بسیاری از ویژگی‌های روان‌شناختی و شیوه تفکرش آشنا کند. رغبت‌ها معمولاً در لحظه اتفاق می‌افتند اما اگر مجموعه‌ای از آنها در بازه زمانی طولانی‌ای بررسی شوند می‌توانند تا حدودی تعیین‌کننده شخصیت و فلسفه زندگی فرد باشند. هر فردی مستقلاً رغبت‌های متعدد و علایق ویژه دارد، در عین حال افراد در یک فرهنگ و جامعه نیز می‌توانند به واسطه مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی مشترک، رغبت‌های یکسان داشته باشند. طبقه‌بندی رغبت‌های هر جامعه یا فرهنگ می‌تواند نشانگر رغبت‌های کلی آن فرهنگ و جامعه باشد (نک: سیلویا، ۲۰۰۶).

موضوعات رغبت‌برانگیزی که باعث می‌شود انسان‌ها به آنها تمایل نشان دهند متفاوت است. اما بدون شک انسان به موضوعی رغبت نشان می‌دهد که نیازی از او را برآورده کند. پس اولین ویژگی که میزان رغبت به موضوع را نشان می‌دهد شدت نیازی است که هر فردی به آن دارد. البته شدت نیاز به هر پدیده‌ای، در هر فردی سازوکار خاص خود را دارد (ریو، ۱۳۸۰).

یکی دیگر از ویژگی‌های مؤثر بر رغبت فرد زمان در دسترس بودن آن موضوعی است که نیاز ما را برطرف می‌کند. به عبارت ساده‌تر، ما به موضوعاتی که به صورت پایدارتری نیاز ما را برطرف می‌کنند رغبت بیشتری داریم. هر موضوعی که در هر سطحی نیاز ما را برآورده می‌کند می‌تواند جزء اهداف زندگی ما باشد. اهداف می‌توانند نزدیک یا دور باشند. پس پایداری (ثبات) یا ناپایداری (بی‌ثباتی) منبع ارضای نیاز، که جزء اهداف زندگی هر شخص می‌تواند قرار گیرد، دومین ویژگی است که پدیده را واجد ارزش می‌کند (عبدی، ۱۳۹۴).

انسان‌ها در جست‌وجوی ثبات‌اند (نک: هفرون و بونیول، ۱۳۹۴). شاید جست‌وجوی بقا و جاودانگی به عنوان یکی از اهداف عالی انسانی، پاسخ به چنین نیازی در انسان است (نک: اسپیلکا، هود، هونسبرگر و گرساچ، ۱۳۹۰). دین اسلام بر اساس این حس عام، یعنی ترجیح رغبت به پدیده‌های پایدار^۲ و برخی از واقعیت‌های هستی که عموم انسان‌ها به آن دسترسی ندارند، تعریف خاصی از

1. interests

۲. «يَا قَوْمِ إِنَّمَا هِيَ هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ» (غافر: ۳۹)؛ «وَمَا أُوْتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتِهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى أَفَلَا تَعْقِلُونَ» (قصص: ۶۰)؛ «لَكَمْ فِي الْأَرْضِ مَسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ» (بقره: ۳۶)؛ «قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ»

نظام رغبت‌های خود داده است. در این نظام ممکن است موضوع‌هایی مهم باشند که در نظام‌های دیگر مهم نیستند. مثل وجود مفهوم زندگی اخروی در بهشت و جهنم، به‌ویژه بخش امیدبخش آن، یعنی زندگی دائم بدون درد و رنج در بهشت و در قرب الهی. وجود بهشت و نزدیک شدن به مقام الهی به صورت پایدار، به عنوان مهم‌ترین هدف زندگی در نظر گرفته شده است. وجود چنین هدفی در زندگی از ویژگی‌های نظام توحیدی است که در نظام‌های مادی به آن توجه نشده است. مجموعه‌ای از این مفاهیم، که با عنوان «الگوی تنظیم رغبت در متون اسلامی» یاد می‌شود، پیش‌تر بررسی شده است (عبدی، پسندیده و غروی، ۱۳۹۳؛ عبدی، ۱۳۹۴).

توجه به نیازها^۱ و منابع ارضای نیاز که اهداف سلسله‌مراتبی را تشکیل می‌دهد ضروری است. اهداف نزدیک نیازهای فیزیولوژیک را ارضا می‌کنند. اهداف عالی و غایی عمدتاً نیازهایی مانند نیاز به بقا و جاودانگی را برآورده می‌کند. تمامی اهداف منابع ارضای نیاز هستند. اهداف غایی بر جهت‌گیری اهداف نزدیک تأثیر دارند. یعنی فردی که در سطح نیازهای فیزیولوژیک است با فردی در جهت‌های اخروی دارد هر دو نیازهای فیزیولوژیک خود را ارضا می‌کنند اما تفاوت آنها در جهت رغبت است و جملگی اینها شاکله رغبت و لزوم تنظیم آن را بیان می‌کند (همان).

توجه به نیازها و اهدافی که نیازها را برآورده می‌کند در بین روان‌شناسان متفاوت بوده است. از آن جمله می‌توان به آلپورت و مزلو اشاره کرد. آلپورت در ویژگی‌های «احساس دینی کامل» به شش احساس اشاره می‌کند که عبارت است از: «کاملاً متمایز»، «پویا ولی اشتقاقی»، «همواره هدایتگر»، «جامع»، «انسجام‌بخش» و «اکتشافی». از میان این ویژگی‌ها، ویژگی هدایتگر و جامع مشابهت‌هایی با ویژگی‌های الگوی تنظیم رغبت دارند.

آلپورت معتقد است ویژگی هدایتگری دین کامل به آرمان‌ها و اسطوره‌هایی وابسته است که مطرح می‌کند. به عقیده او، «معیارهای اخلاقی بدون آرمان‌گرایی به‌زحمت دوام می‌آورند و آرمان‌گرایی بدون اسطوره‌ای درباره هستی به‌سختی پابرجا می‌ماند» (آلپورت، ۱۹۵۰، ۱۹۷۸، ۱۹۳۷ به نقل از: وولف، ۱۳۸۶، ص ۷۸۸). پس برای اینکه انسان‌هایی اخلاقی داشته باشیم، به آرمان نیاز داریم و برای تأمین آرمان‌گرایی به اسطوره احتیاج داریم. پس در نظام انسان‌شناسی آلپورت هر کدام از این

۱. ﴿لِمَنِ اتَّقَى﴾ (نساء: ۷۷)؛ «...فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ (توبه: ۷۷)؛ ﴿فَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ﴾ (رعد: ۲۶).

۱. ﴿فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ﴾ (عبس: ۲۴).

موضوعات نقش نیاز و هدف را ایفا می‌کنند.

مزلو نیز با مطرح کردن نظریه نیازهایش لاجرم به نیازهایی که دین آنها را اجابت می‌کرد اشاراتی داشت. سلسله مراتب نیازهای او عبارت‌اند از: نیازهای جسمانی، نیازهای ایمنی، نیاز به تعلق‌پذیری و عشق، نیازهای مربوط به ارزش و اعتبار، و در نهایت نیاز به خودشکوفایی. چهار نیاز نخست نیازهای کاستی نامیده شد. زیرا وقتی ارضا شوند فروکش می‌کنند. در مقابل، نیازهای رشدی هستند که در صورت ارضاشدن تشدید می‌شوند (مزلو، ۱۹۶۸، ۱۹۷۰، به نقل از: وولف، ۱۳۸۶، ص ۸۱۲). پژوهش‌های مزلو علی‌رغم آنکه خودش نیز تصریح کرده بود که فاقد قطعیت‌اند اما به پژوهش‌های فراوانی دامن زد. دیوید مکری (۱۹۷۷) در بررسی جالبی که رابطه سلسله مراتب نیازها را با دین می‌سنجید، کوشید نشان دهد که سطح نیازی که فرد بر اساس آن عمل می‌کند، برداشت‌ها و تمایلات دینی او بازتاب می‌یابد. در تحقیق دیگری که درباره تجربه اعلا و نیازها انجام شد، از بین ۱۰۰۰ نفری که در ناحیه خلیج سان‌فرانسیسکو زندگی می‌کردند و به طور تصادفی برای شرکت در طرح هشیاری مذهبی برکلی (ووتسو، ۱۹۷۸) انتخاب شدند، ۵۰ درصد گزارش دادند که از احساس تماس با «امری ملکوتی یا مقدس» برخوردار بوده‌اند، ۸۲ درصد گفتند که سخت تحت تأثیر زیبایی طبیعت قرار گرفته‌اند و ۳۹ درصد مدعی شدند که دارای احساس هماهنگی با طبیعت بوده‌اند. با این گزارش، این نظر مزلو که این تجارب نامعمول نیستند تأیید شد. درباره هر نوع تجربه اعلا، کسانی که آن را به شکل عمیق و پایدار تجربه کرده بودند بیش از سایرین گزارش می‌دادند که زندگی آنها معنادارتر است و به هدف و غایت زندگی بیشتر می‌اندیشند و همچنین درباره زندگی خود تأمل می‌ورزند و کسانی هم که تجربه ارتباط با امر قدسی را گزارش کرده بودند بیش از دیگران می‌گفتند که از غایت زندگی باخبرند (وولف، ۱۳۸۶، ص ۸۱۷).

سنجش نیازهای عالی و منابع ارضای این نیازها که قاعداً منابع معنوی هستند به عنوان امری رایج در چند دهه اخیر موضوع بحث کارشناسان بوده و هست. البته این نوع مباحث که با عنوان «ارزیابی معنویت» محل بحث قرار گرفته است گونه‌های متفاوتی دارد. مثلاً برخی از این آزمون‌ها که زیر نظر پارگامنت ساخته شده بین معنویت و دینداری تمایز چندانی قائل نیست (نک: پارگامنت، ۱۹۹۷، ص ۳۴۷ و ۵۹). به نظر می‌رسد بخشی از این آزمون‌ها شباهت‌هایی با الگوی تنظیم رغبت داشته باشد. برای نمونه در پژوهش‌های پارگامنت چند مفهوم کلیدی وجود دارد که عبارت است

از: «جست‌وجوی امر مقدس»، «گذرگاه‌های معنوی» و «مقاصد معنوی» که شباهت‌هایی با مفاهیم اساسی الگوی تنظیم رغبت دارد (عبدی و همکاران، ۱۳۹۳).

نمونه دیگری که تا حدودی با الگوی تنظیم رغبت هم‌جهت است، «کارت‌های ردیف‌کردن ارزش‌های شخصی»^۱ است. این کارت‌ها، متشکل از ۸۳ ارزش است که مراجعان، آنها را درباره خود اولویت‌بندی می‌کنند. مراجعان از این فهرست برای پنج ارزش برتر خود استفاده می‌کنند. یکی از ویژگی‌های این پرسش‌نامه آن است که فرد می‌تواند حوزه‌های مهمی مثل حوزه شغلی، خانوادگی، تفریحی، معنوی یا ترکیبی از آنها را انتخاب کند یا بدون در نظر داشتن آنها به صورت موردی اولویت‌هایش را انتخاب کند (هارتز، ۱۳۹۳).

علاوه بر این دو پرسش‌نامه، پرسش‌نامه‌های بسیاری در زمینه‌های معنوی وجود دارد. پارگامنت ۲۵ آزمون را از سال ۱۹۶۸ تا ۲۰۰۵ گزارش کرده است. می‌توان از این پرسش‌نامه‌ها به عنوان پیشینه پرسش‌نامه‌های دینی و معنوی یاد کرد (پارگامنت، ۱۳۹۵، ص ۳۴۵). در میان این آزمون‌ها علاوه بر ابعاد معنوی سالم، مشکلات معنوی نیز سنجیده شده است. این نوع پژوهش‌ها ارزش بالینی بسیار دارند و البته اغلب بر اساس فرهنگ مسیحی و یهودی شکل گرفته‌اند. تلاش‌هایی هم برای سنجش غیرمسیحیان صورت گرفته است. مثل مقیاس تاراکشوار،^۲ پارگامنت و ماهونی^۳ (۲۰۰۳) که گذرگاه‌های معنوی هندوها را می‌سنجد. در جمهوری اسلامی ایران نیز در سال‌های اخیر تلاش‌هایی برای تهیه آزمون‌های دینی و معنوی شده است که ۱۹ پژوهش را خدایاری فرد و همکاران (۱۳۹۱) گزارش کرده‌اند. البته پرسش‌نامه‌های ایرانی عمدتاً ارزیابی‌های مختلفی درباره دینداری داشته‌اند. هیچ‌کدام از آنها، از زاویه الگوی تنظیم رغبت به موضوعات دینی نپرداخته‌اند. با توجه به خلأ پژوهشی در حوزه تنظیم رغبت، یعنی پرسش‌نامه‌ای مبتنی بر تشخیص سطوح نیازهای انسانی و توجه به اهداف متعالی و اخروی، پرسش‌نامه حاضر طراحی شد که مهم‌ترین هدف ساخت آن، بررسی و کشف رغبت‌های فرد با ملاک‌های اسلامی است که نمود بخشی از ایمان است (عبدی و همکاران، ۱۳۹۳). با توجه به چنین اهدافی تلاش شد این آزمون گامی در شناخت رغبت‌های افراد از منظر دینی و مقدمه‌ای برای مقابله و درمان دینی باشد.

1. Personal Values Card Sort

2. Tarakeshwar, N.

3. Mahoney, A.

روش پژوهش

الف. جامعه و حجم نمونه

جامعه آماری این پژوهش مشتمل است بر دانشجویان دانشگاه‌های قم، فرهنگیان، مفید، آزاد واحد پردیسان، فارابی، دانشگاه قرآن و حدیث، حوزه علمیه حقانی، جامعه الزهرا، مدرسه علمیه معصومیه و حوزه علمیه خواهران. حجم نمونه ۸۰۰ نفر (هومن، ۱۳۹۰، به نقل از: کامری، ۱۹۷۳، ص ۳۸۰؛ میرز و همکاران، ۱۳۹۱، به نقل از: کامری و لی، ۱۹۹۲، ص ۵۵۰) به روش نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شدند که این تعداد به اجماع نظر متخصصان، برای تحلیل عاملی مناسب است (هومن، ۱۳۹۰). ۵۵ درصد از آزمودنی‌ها دانشجویان ۴۵ درصد دیگر طلبه بودند. میانگین سنی شرکت‌کنندگان در این پژوهش ۲۴/۷ (SD = ۶/۴۳) بود. ۴۸ درصد زن و ۵۲ درصد مرد بودند.

ب. فرآیند ساخت پرسش‌نامه

۱. شناسایی و مطالعه منابع اسلامی مربوط به تنظیم رغبت

با بررسی بیش از ۱۶۰۰ آیه قرآن، حدیث و متن تاریخی، الگوی تنظیم رغبت بررسی مفهومی شد. مفهوم «زهد»، «دنیا»، «آخرت» و مصادیق جزئی‌تر آنها اصلی‌ترین بخش الگوی تنظیم رغبت را تشکیل می‌دهد (عبدی، ۱۳۹۴).

۲. استخراج مفاهیم تنظیم رغبت، دسته‌بندی نتایج نهایی و عرضه‌کردن مستندات و نتایج به کارشناسان برای روایی محتوا از مجموع روایات متعددی که برای بررسی مفهوم تنظیم رغبت محل بحث واقع شد (عبدی و همکاران، ۱۳۹۴ الف، ۱۳۹۳)، ۱۹ محور که هر کدام از آنها یک بُعد از الگوی تنظیم رغبت را مشخص می‌کردند، استخراج شد. این محورها به ۹ کارشناس متخصص مباحث حدیثی عرضه شد. آنها این ۱۹ یافته را با مستنداتشان مقابله و اظهار نظر کردند. این محورها با ادغام برخی از آنها در ۱۲ بند به شرح زیر است:

۱. دنیا محل آزمایش و آخرت محل نتایج است.
۲. دنیا زودگذر و آخرت پایدار است.
۳. متاع دنیا قلیل است. نعمت آخرت کثیر است.
۴. دنیا تریب شده و فریبده است. آخرت نعمت واقعی است.

۵. نعمت‌های دنیا باید استفاده شود.

۶. خوردن، آشامیدن، مسائل جنسی، امنیت، منزلت اجتماعی، قدرت، ثروت، اموال و دارایی‌ها، خانواده، بخش مهمی از مصادیق دنیا است که به زندگی روزمره ما تعلق دارد.

۷. بهشت، جهنم، قیامت، ملائکه، خدا (رضوان الهی) و ... از مصادیق آخرت است.

۸. تعادل ناراحتی و خوشحالی از نشانه‌های تنظیم رغبت (زهد) است.

۹. زاهد در مقابل گناه، صابر، و در مقابل نعمت‌ها، شاکر است.

۱۰. آرامش قلب و بدن، از پیامدهای زهد است.

۱۱. اجتناب از گناه از کارکردهای عملی زهد است.

۱۲. آسان شدن مشکلات پیامد مقابله‌ای زهد است.

بخشی از جدول تحلیل محتوای مفهوم الگوی تنظیم رغبت مبتنی بر مفهوم «زهد» که به کارشناسان مذهبی عرضه شده، در جدول زیر آورده شده است.

جدول ۱: بررسی آیات و احادیث مبانی تنظیم رغبت بر اساس منابع اسلامی

موضوعات	آیات و روایات	تبیین
<p>۱</p> <p>متاع دنیا قلیل است. نعمت آخرت کثیر است.</p>	<p>﴿قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظَلِّمُونَ فَتِيلًا﴾ (النساء: ۷۷)؛ ﴿فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ (توبه: ۳۸)؛ ﴿فَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ﴾ (رعد: ۲۶)؛ ﴿يَقَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ﴾ (غافر: ۳۹)؛ ﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتِهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ (قصص: ۶۰)؛ ﴿لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ﴾ (بقره: ۳۶).</p>	<p>متاع آن چیزی است که از آن نفع می‌برند. در برخی آیات، این واژه برای توصیف دنیا به کار برده شده است. در مقابل آن معمولاً آخرت ذکر شده و منظور آن است که آخرت آن چیزی است که باید از آن نفع برد و نفع آن کثیر و ثابت (دارالقرار) است.</p>
<p>نظر کارشناس: خیلی ضعیف □ ضعیف □ متوسط □ قوی □ خیلی قوی □</p>		
<p>نقد و پیشنهاد</p>		

تبیین	آیات و روایات	موضوعات
<p>برخی از آیات قرآن، به زینت بودن و زیبایی دنیا اشاره کرده‌اند که باعث جذابیت و فریبندگی دنیا می‌شود. در مقابل، آخرت و نعمات الهی و بهشتی قرار دارد که زیبایی پایدار دارند. البته به دلیل غفلت از زیبایی آخرت، خداوند در آیات خود در صدد غفلت‌زدایی از مؤمنان است که نمونه بارز این غفلت‌زدایی راجع به آخرت را در آیه ۶۰ سوره قصص می‌بینیم.</p>	<p>﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِيَتَّبِعُوهُمُ أَهْمُ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ (کهف: ۷)؛ ﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتِهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ (قصص: ۶۰)؛ ﴿زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَتَابِ﴾ (آل عمران: ۱۴)؛ ﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ﴾ (آل عمران: ۱۸۵)؛ ﴿كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَمًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ﴾ (حدید: ۲۰)</p>	<p>دنیای تزئین شده و فریبنده است. آخرت، نعمت واقعی است.</p> <p>۲</p>
<p>نظر کارشناس: خلیلی ضعیف □ ضعیف □ متوسط □ قوی □ خیلی قوی □</p>		
<p>نقد و پیشنهاد</p>		
<p>برخی آیات با آوردن تمثیل‌های زیبا اوج زودگذر بودن دنیا را می‌رسانند. توجه کردن به این صفت که قرآن کریم درباره دنیا مطرح می‌کند در تنظیم رغبت نقش بسزایی دارد. به‌ویژه آنکه این صفات در مقایسه با پایدار بودن آخرت مطرح می‌شود تأثیرگذاری را چند برابر می‌کند.</p>	<p>﴿وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاتَخَلَّتْ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا﴾ (کهف: ۴۵)؛ ﴿كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَمًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ﴾ (حدید: ۲۰)؛ ﴿يَا قَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ﴾ (غافر: ۳۹)</p>	<p>دنیای «زودگذر» و آخرت «پایدار» است.</p> <p>۳</p>
<p>نظر کارشناس: خلیلی ضعیف □ ضعیف □ متوسط □ قوی □ خیلی قوی □</p>		
<p>نقد و پیشنهاد</p>		

تبیین	آیات و روایات	موضوعات
<p>یکی از مهم‌ترین صفات دنیا، محل آزمایش بودن آن است که برخی از آیات به آن اشاره کرده‌اند. فضای روایات نیز چنین است، البته با واژگانی متفاوت مانند «دار ابتلا»، «دار محنت»، «فتنه» و ... ؛ و جملگی آنها حکایت از محل آزمایش بودن دنیا است.</p> <p>از طرف دیگر آخرت و قیامت نیز محل دیدن نتیجه اعمال است که کوچک‌ترین خوب و بد در این دنیا، خود را در آخرت نشان خواهد داد و در واقع آخرت جای دیدن نتایج اعمال است.</p>	<p>﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ (هود: ۷)؛ ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ (كهف: ۷)؛ ﴿الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ﴾ (ملک: ۲)؛ ﴿يَوْمَئِذٍ يُصْدِرُ النَّاسَ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ (زلزال: ۶-۸)؛ ﴿إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا﴾ (نبا: ۴۰)</p>	<p>دنیا محل «آزمایش» و آخرت محل «نتایج» است.</p>
<p>نظر کارشناس: خیلی ضعیف □ ضعیف □ متوسط □ قوی □ خیلی قوی □</p>		<p>نقد و پیشنهاد</p>

پس از اخذ نظر کارشناسان مذهبی متخصص در فقه‌الحديث، که از محققان پژوهشکده قرآن و حدیث بودند، آشکار شد که این کارشناسان، تفسیر پژوهشگر از متون اسلامی را با درصد بالایی تأیید می‌کنند (عبدی، غروی‌راد، رسول‌زاده طباطبایی، ۱۳۹۴، ب، ص ۱۰۳). نتیجه پاسخ‌های آنها در جدول ۲ ذکر شده است.

جدول ۲: نتایج ارزیابی ۹ کارشناس مذهبی درباره مبانی تنظیم رغبت

گزاره‌ها	خیلی ضعیف	ضعیف	متوسط	قوی	خیلی قوی	میانگین	انحراف استاندارد
۱			۲	۵	۲	۴	۰/۷۱
۲			۴	۳	۲	۳/۷۷	۰/۸۳
۳			۲	۴	۳	۴/۱۱	۰/۷۸
۴			۲	۴	۳	۴/۱۱	۰/۷۸
۵			۱	۴	۲	۳/۲۵	۱/۲۲
۶		۱	۳	۳	۲	۳/۶۷	۱
۷		۱	۴	۳		۳/۲۵	۰/۷۱
۸		۲	۴	۱	۲	۳/۳۳	۱/۱۲
۹			۱	۵	۲	۴/۱۳	۰/۶۴
۱۰			۲	۵	۲	۴	۰/۷۱
۱۱			۳	۳	۳	۴	۰/۸۷
۱۲	۱		۲	۳	۳	۳/۷۸	۱/۳
۱۳			۱	۴	۳	۴/۲۵	۰/۷۱
۱۴				۵	۳	۴/۳۸	۰/۵۲
۱۵				۸	۱	۴/۱۱	۰/۳۳
۱۶			۲	۴	۲	۴	۰/۷۶
۱۷			۴	۵		۳/۵۶	۰/۵۳
۱۸			۱	۵	۱	۴	۰/۵۸
۱۹			۲	۵	۱	۳/۸۸	۰/۶۴

جدول ۲، توزیع فراوانی ارزشیابی کارشناسان درباره گزاره‌های نوزده‌گانه و میانگین و انحراف استاندارد، ارزشیابی کارشناسان را برای هر گزاره نشان می‌دهد. توجه به میانگین‌ها نشان می‌دهد که در خصوص تمامی گزاره‌ها برآیند ارزشیابی کارشناسان بالاتر از متوسط یا قوی بوده است. میزان پایین انحراف استاندارد نیز گویای توافق نسبی کارشناسان در ارزشیابی گزاره‌ها بوده است.

۳. طراحی گویه‌ها و عرضه آن به کارشناسان

پس از بررسی روایی محتوای مفاهیم اصلی تنظیم رغبت و اصلاح پیشنهادهای کارشناسان، تمام ۱۹ گزاره با اندکی اصلاحات در خصوص «الگوی تنظیم رغبت» باقی ماند. پس از این مرحله، بر اساس این ۱۹ گزاره، گویه‌های پرسش‌نامه طراحی شد. بیش از ۱۷۰ گویه برای پرسش‌نامه، ساخته شد. تمامی گویه‌های ساخته‌شده، به ۹ کارشناس عرضه شد تا روایی محتوای آنها نیز سنجیده شود. پس از قضاوت آنها و حذف و اصلاح برخی از گویه‌ها اولین نسخه پرسش‌نامه طراحی و برای بررسی مقدماتی آماده شد.

۴. اجرای پرسش‌نامه

پس از ارزیابی گویه‌های فوق به دست کارشناسان، گویه‌هایی که نتوانسته بودند نظر کارشناسان را برآورده کنند با کارشناسان اشکال‌کننده به بحث گذاشته شد تا ضعف آن بهتر تبیین شود. تشخیص ارزش‌گذاری‌های ضعیف بر اساس دو شیوه انجام شد، که در بندهای زیر توضیح داده خواهد شد:

الف. ابتدا گویه‌ها بر اساس انحراف استاندارد به ترتیب صعودی منظم شدند. پرسش‌هایی که انحراف استاندارد بالاتری داشتند برای بررسی بیشتر گزینش شدند. از طرف دیگر در میان پاسخ‌ها تمام آنهایی که کارشناسان گزینه ۱ (کاملاً مطابق) و ۲ (مطابق) را مشخص کرده بودند متمایز شدند.

ب. تک‌تک پاسخ‌های کارشناسان با گرفتن میانگین رتبه‌بندی شد. پایین‌ترین میانگین ۲/۵۷ و بالاترین میانگین ۴/۸۸ به دست آمد. از طرف دیگر، در میان پاسخ‌ها تمام آنهایی که کارشناسان گزینه ۵ (کاملاً مطابق) و ۴ (مطابق) را مشخص کرده بودند متمایز شد. تعداد آنها به ۹۰ گویه رسید.

با توجه به اینکه طبقه لیکرت است و گزینه وسط «نظری ندارم» است و عدد آن ۳، مقادیر پایین‌تر در جهت مخالفت با این گویه‌ها است که فقط ۸ گویه از نظر اکثر کارشناسان چنین رتبه پائینی گرفتند. اینها محل بحث قرار گرفت. نکته جالب آنکه این پرسش‌ها از لحاظ پراکندگی (واریانس) هم برای بررسی بیشتر انتخاب شده بود.

ج. گویه‌ها را به ترتیب میانگین و انحراف استاندارد از لحاظ مفهوم بررسی کردیم. تعداد ۲۰ گویه برای بحث بیشتر انتخاب شد.

پس از بحث و بررسی و اصلاح گویه‌ها، آزمونی ۱۶۷ گویه‌ای برای آزمون آزمایشی (پایلوت) انتخاب شد. پرسش‌نامه مقدماتی با هشتاد نفر اجرا شد. سپس همبستگی هر پرسش با کل پرسش‌نامه بررسی شد. ۲۱ گویه، با نمره کل همبستگی منفی یا نزدیک به صفر داشتند و به دلیل نداشتن مقبولیت کافی از ادامه تحلیل‌ها حذف شدند (جدول ۳). به این ترتیب، یک پرسش‌نامه ۱۴۵ گویه‌ای برای مرحله اصلی باقی ماند.

جدول ۳: گویه‌های حذف‌شده از پرسش‌نامه پس از اجرای مقدماتی

گویه‌های دارای همبستگی منفی با نمره کل	گویه‌های دارای همبستگی نزدیک به صفر با نمره کل
۸۰-۱۴۵-۱۳۲-۱۱۸-۷۲-۵۳-۳۹-۳۰-۲۴-۹	۱۵۵-۱۳۹-۱۰۷-۱۰۳-۹۷-۷۹-۷۶-۶۸-۶۰-۳۲-۳۱

تجزیه و تحلیل پرسش‌نامه در دو مرحله صورت پذیرفت: تحلیل پرسش و تحلیل عاملی. در مرحله تحلیل پرسش، صلاحیت پرسش‌ها با تکیه بر ملاک‌های همبستگی با کل، واریانس و دامنه پاسخ‌ها بررسی شد و پرسش‌هایی که از بوته این پرسش‌نامه موفق بیرون آمدند به مرحله تحلیل عاملی راه یافتند. ۱۱ گویه به دلیل همبستگی منفی یا نزدیک به صفر با نمره کل، از ادامه تحلیل‌ها حذف شدند (جدول ۴).

جدول ۴: گویه‌های حذف‌شده از پرسش‌نامه بر اساس تحلیل پرسش

گویه‌های دارای همبستگی منفی با نمره کل	گویه‌های دارای همبستگی نزدیک به صفر با نمره کل
۹۴-۸۶-۶۰-۴۱-۳۰-۱۸	۱۳۳-۱۳۱-۶۴-۴

بیشینه و کمینه پرسش‌ها نیز بررسی شد. با توجه به اینکه دامنه پاسخ‌ها به گویه‌ها در بازه ۱ تا ۵ (کاملاً موافق تا کاملاً مخالف) قرار داشت، می‌توان نتیجه گرفت تمامی گویه‌ها واریانس کافی داشته‌اند و از این لحاظ برای تحلیل‌های بعدی مناسب‌اند. در مجموع با حذف یازده پرسش در مرحله تحلیل پرسش، ۱۳۴ پرسش برای مرحله تحلیل عاملی باقی ماند.

جدول ۵: بررسی پیش‌فرض‌های تحلیل عاملی

آماره‌ها	نتایج
دترمینان	۰.۳۳ * ۱/۱۱
KMO	۰/۹۲۸
مجذور کای (پرسش‌نامه کرویت بارتلت)	۳۲۲۶۱/۷۷۴
درجه آزادی	۹۰۴۵
معناداری	۰/۰۰۰

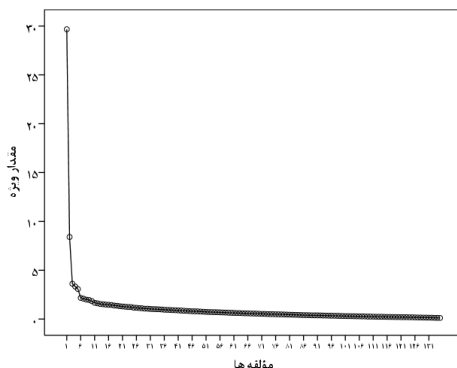
شاخص‌های مربوط به شرایط لازم برای انجام تحلیل عاملی در جدول ۵ گزارش شده است. دترمینان ماتریس همبستگی پرسش‌ها غیرصفر است؛ مقدار KMO بسیار مطلوب؛ و نتیجه پرسش‌نامه کرویت معنادار است. بنابراین، همه پیش‌شرط‌های لازم برای انجام تحلیل عاملی بر روی پرسش‌ها برقرار است.

جدول ۶: تحلیل عاملی اولیه

مؤلفه‌ها	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
۱	۲۹/۶۶۴	۲۱/۹۷۳	۲۱/۹۷۳
۲	۸/۴۰۵	۶/۲۲۶	۲۸/۱۹۹
۳	۳/۵۱۳	۲/۶۷۷	۳۰/۸۷۶
۴	۳/۳۳۰	۲/۴۶۷	۳۳/۳۴۲
۵	۳/۰۷۰	۲/۲۷۴	۳۵/۶۱۶
۶	۲/۱۶۴	۱/۶۰۳	۳۷/۲۱۹
۷	۲/۰۸۴	۱/۵۴۴	۳۸/۷۶۳
۸	۱/۹۹۳	۱/۴۶۷	۴۰/۲۳۹
۹	۱/۹۵۲	۱/۴۴۶	۴۱/۶۵۸
۱۰	۱/۸۳۴	۱/۳۸۵	۴۳/۰۴۴
۱۱	۱/۵۵۴	۱/۲۳۲	۴۴/۲۶۷
۱۲	۱/۶۰۹	۱/۱۹۲	۴۵/۴۶۸
۱۳	۱/۵۳۷	۱/۱۳۹	۴۶/۶۰۷
۱۴	۱/۵۱۵	۱/۱۲۲	۴۷/۷۲۹
۱۵	۱/۴۷۸	۱/۰۹۵	۴۸/۸۲۴
۱۶	۱/۴۵۸	۱/۰۸۰	۴۹/۹۰۴
۱۷	۱/۴۴۲	۱/۰۶۸	۵۰/۹۳۷
۱۸	۱/۳۸۶	۱/۰۲۶	۵۱/۹۹۸
۱۹	۱/۳۶۷	۱/۰۱۳	۵۳/۰۱۱
۲۰	۱/۳۱۵	-۰/۹۶۷	۵۳/۹۸۵
۲۱	۱/۲۸۷	-۰/۹۵۳	۵۴/۹۳۹
۲۲	۱/۲۵۶	-۰/۹۳۰	۵۵/۸۶۸
۲۳	۱/۲۳۳	-۰/۹۱۳	۵۶/۷۸۲
۲۴	۱/۲۳۰	-۰/۹۱۱	۵۷/۶۹۳
۲۵	۱/۱۶۹	-۰/۸۶۶	۵۸/۵۵۹
۲۶	۱/۱۵۰	-۰/۸۵۲	۵۹/۴۱۰
۲۷	۱/۱۲۶	-۰/۸۳۴	۶۰/۲۴۴
۲۸	۱/۱۰۶	-۰/۸۱۹	۶۱/۰۶۴
۲۹	۱/۰۶۸	-۰/۷۹۱	۶۱/۸۵۵
۳۰	۱/۰۶۱	-۰/۷۸۶	۶۲/۶۴۱
۳۱	۱/۰۳۱	-۰/۷۶۴	۶۳/۴۰۴
۳۲	۱/۰۱۷	-۰/۷۵۳	۶۴/۱۵۸
۳۳	۱/۰۱۲	-۰/۷۴۹	۶۴/۹۰۷
۳۴	۱/۰۰۱	-۰/۷۴۲	۶۵/۶۴۹

تحلیل عاملی اولیه که به روش مؤلفه‌های اصلی و با هدف برآورد تعداد عامل‌ها انجام پذیرفت نشان داد که ۳۴ مؤلفه نخست مقدار ویژه بالاتر از یک دارند و بر روی هم ۶۶ درصد واریانس پرسش‌ها را تبیین می‌کنند. اما از یک سو مقدار ویژه بالاتر از یک، معیاری بیش برآوردکننده است (هومن، ۱۳۸۵) و از سوی دیگر درصد واریانس تبیین شده برای بسیاری از مؤلفه‌های مندرج در جدول ۶، بسیار ناچیز است. بنابراین، تعداد عامل‌های تبیین‌کننده پرسش‌های پرسش‌نامه باید کمتر از این باشد. معیار بهتر، شیب تغییرات مقادیر ویژه است که در نمودار سنگ‌ریزه‌ای قابل مشاهده است.

نمودار ۱: نمودار سنگ‌ریزه‌ای به منظور برآورد تعداد عامل‌ها

همان‌طور که در نمودار یک ملاحظه می‌شود، منحنی سنگ‌ریزه‌ای از عامل ششم به بعد شکل هموار پیدا می‌کند. از این‌رو بر اساس این نمودار، شش عامل برای تبیین داده‌ها پیشنهاد می‌شود. بنابراین، بررسی اکتشافی راه‌حل‌ها با شش عامل آغاز و راه‌حلی با تعداد کمتر و بیشتر از این عامل نیز امتحان شد. در نهایت با توجه به معیار ساختار ساده و مناسب بودن درصد واریانس تبیین شده (و پس از حذف گویه‌هایی با بار متقاطع قابل توجه و گویه‌های دارای بار عاملی کمتر از $0/3$) (جدول ۷) مشخص شد که بهترین راه‌حل، راه‌حل هفت‌عاملی با چرخش واریماکس است. مقدار MSA نیز برای تمامی پرسش‌ها محاسبه شد و بررسی که از لحاظ این معیار مناسب نباشد وجود نداشت.

جدول ۷: گویه‌های حذف‌شده بر مبنای تحلیل عاملی

حذف گویه‌هایی با بار عاملی کمتر از $0/3$	حذف گویه‌های متقاطع
۱۲۴-۵۹-۵۲-۴۰	۱۴۳-۱۳۸-۱۲۱-۱۰۲-۱۳۷-۹۸-۸۴-۶۷-۶۱-۲۷

اطلاعات مربوط به عامل‌های هفت‌گانه در جدول ۸ ذکر شده است. این هفت عامل قادرند ۴۰ درصد واریانس پرسش‌ها را تبیین کنند. بار عاملی پرسش‌های پرسش‌نامه در این هفت عامل در جدول ۸ گزارش شده است.

جدول ۸: مقدار ویژه و واریانس مشترک عامل‌های هفت‌گانه

عامل‌ها	پیش از چرخش		پس از چرخش واریماکس	
	مقدار ویژه	درصد واریانس	مقدار ویژه	درصد واریانس
۱	۲۲/۷۵۹	۲۲/۷۵۹	۱۳/۵۳۲	۱۳/۵۳۲
۲	۶/۰۵۴	۶/۰۵۴	۵/۹۷۱	۵/۹۷۱
۳	۲/۸۰۸	۲/۸۰۸	۵/۴۱۶	۵/۴۱۶
۴	۲/۶۶۳	۲/۶۶۳	۵/۳۸۹	۵/۳۸۹
۵	۲/۳۶۲	۲/۳۶۲	۳/۸۹۱	۳/۸۹۱
۶	۱/۷۹۹	۱/۷۹۹	۳/۸۲۷	۳/۸۲۷
۷	۱/۶۵۵	۱/۶۵۵	۲/۷۹۶	۲/۷۹۶

گروه‌ها	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
۱۳۶			۰/۵۷۷				
۸۸			۰/۵۴۳				
۱۱۵		۰/۳۴۶	۰/۵۴۳				
۹۶			۰/۴۸۰				
۷۷			۰/۴۵۴				
۹۰			۰/۴۵۳				
۱۴۱	۰/۳۶۰		۰/۴۳۷				
۱۳۴			۰/۴۳۰				
۷۱			۰/۴۱۵				
۹۳			۰/۴۰۵				
۷۰			۰/۳۷۹				
۱۱۴		۰/۳۴۴	۰/۳۶۶				
۴۵			۰/۳۴۶				
۲۶			۰/۳۳۴				
۴۹			۰/۳۲۰				
۱۳۵			۰/۳۰۵				
۱۲۲			۰/۶۵۳				
۱۲۰			۰/۶۱۹				
۷۹			۰/۶۱۵				
۷۳			۰/۵۹۰				
۱۰۸			۰/۵۲۸				
۱۲۷	۰/۳۷۹		۰/۴۹۸				
۱۱۲			۰/۴۷۹				
۸۱			۰/۴۲۱				
۴۴			۰/۴۲۰				
۱۱۳			۰/۴۱۹				
۸۲			۰/۳۹۸				
۸۷	۰/۳۵۰		۰/۳۹۶			۰/۳۳۲	
۴۳	۰/۳۲۷		۰/۳۷۳				
۷۲			۰/۳۵۱				
۱۰۱			۰/۵۰۵				
۱۴۴	۰/۴۶۴		۰/۴۹۲				
۳۳			۰/۴۷۷				
۱۰۵	۰/۳۸۰		۰/۴۶۸	۰/۳۰۹			
۱۳۲	۰/۴۲۵		۰/۴۶۸	۰/۳۳۵			
۵۶			۰/۴۶۳				
۸			۰/۴۴۱				
۸۰	۰/۳۷۹		۰/۴۴۰	۰/۳۷۹			
۹۷	۰/۳۰۱		۰/۴۰۸				
۱۱۰			۰/۳۸۸				
۹۵			۰/۳۸۴				
۹			۰/۳۶۳				
۹۹			۰/۳۲۸				
۱۲۸			۰/۵۳۰				
۴۸			۰/۵۲۷				
۱۱۸			۰/۵۲۵				
۱۳	۰/۳۷۹		۰/۵۱۲				
۱			۰/۴۶۷				
۱۳۹	۰/۳۲۳		۰/۴۴۹				
۳۹		۰/۳۹۷	۰/۴۴۹				
۸۹	۰/۳۰۴		۰/۴۴۹	۰/۳۹۳			
۱۰۳			۰/۳۸۸				
۲		۰/۳۴۲	۰/۳۷۲				
۱۱۱	۰/۳۲۳		۰/۳۲۷				
۱۷			۰/۳۲۶				
۷			۰/۴۴۸				
۸۳			۰/۴۰۷				
۳۲			۰/۳۹۵				
۴۲			۰/۳۲۴				
۲۸			۰/۲۸۱				

۵. استخراج عامل‌ها و نام‌گذاری آنها

پس از تحلیل عامل‌ها هفت عامل در قالب ۱۲۰ گویه استخراج شد.

عامل نخست: عامل «رغبت متعالی» نام دارد که ۴۲ گویه را پوشش می‌دهد (آلفای کرونباخ ۰/۹۵ و ۱۳/۵۳۲ درصد واریانس کل را تبیین می‌کند). منظور از رغبت متعالی رغبت به امور اخروی است. یعنی فرد در تمامی شئون زندگی خود با انگیزه‌های اخروی و الهی زندگی می‌کند. بالاترین بار عاملی آن را گویه «مهم‌ترین انگیزه من به دست آوردن رضایت خدا است» دارد. بار عاملی آن ۰/۷۴۳ است. پایین‌ترین بار عاملی متعلق به گویه «فرزندم در مقایسه با فضل و رحمت الهی ناچیز است» است که بار عاملی آن ۰/۳۶۵ است. بقیه گویه‌ها بار عاملی بالای ۰/۴ دارند. بالابودن نمره در این عامل و عوامل دیگر حکایت از تنظیم‌بودن رغبت در آن عامل است.

عامل دوم: «رغبت به خانواده» را می‌سنجد، که ۱۶ گویه را پوشش می‌دهد (آلفای کرونباخ ۰/۸۵ و ۵/۹۷۱ درصد واریانس کل را تبیین می‌کند). منظور از خانواده، فرزند و همسر است. در اینجا نیز مسئله این است که فرد تا چه اندازه باور دارد که تعلقات خانوادگی به عنوان بخشی از مظاهر دنیا باید در مسیر امر اخروی باشد. آیا فرد در دوست‌داشتن خانواده خود رضایت الهی را در نظر دارد یا تعلق فرد به خانواده‌اش مهم‌تر از هر چیز دیگر حتی رضایت خدا است؟ اولین گویه آن «همه چیز من خانواده‌ام است» با بار عاملی ۰/۷۳۶ است و آخرین گویه این عامل عبارت «فکر اینکه روزی شهوت جنسی‌ام خاموش شود اذیتم می‌کند» است که بار عاملی آن ۰/۳۰۲ است.

عامل سوم: «رغبت به خود» را می‌سنجد و ۱۸ گویه را پوشش می‌دهد (آلفای کرونباخ ۰/۸۵ و با واریانس تبیینی ۵/۴۱۶). نمره پایین در این عامل به این معنا است که فرد باور دارد که زندگی در این دنیا به تنهایی معنا دارد و اصيل است و تمام تلاش او باید برای لذت‌بردن و بهره‌بردن از دنیا با محوریت خودش باشد. چنین فردی به حقوق دیگران احترام نمی‌گذارد و به مرگ، بهشت، جهنم و آخرت نمی‌اندیشد. نمره بالا در این عامل به این معنا است که فرد برای خود و نیازهای دنیایی‌اش اصالت قائل نیست، بلکه آنها را در راستای رسیدن به رضای الهی و ارزش‌های معنوی می‌بیند. اولین گویه آن «گاهی برای افزایش رفاه خانواده از راه‌های غیراخلاقی استفاده می‌کنم» با بار عاملی ۰/۶۳۹ قوی‌ترین بار عاملی و آخرین گویه آن «دیگران می‌گویند من پُز بچه‌هایم را می‌دهم» با بار عاملی ۰/۳۰۵ به عنوان ضعیف‌ترین گویه این عامل ثبت شده است.

عامل چهارم: «دنیا‌ناپایدارنگری» راجع به دنیا را می‌سنجد، که ۱۴ گویه را پوشش می‌دهد

(آلفای کرونباخ ۰/۸۴). نمره بالا در این عامل به این معنا است که فرد باور دارد که دنیا و موضوعات دنیوی موقت‌اند و سرمایه‌گذاری روانی بر روی آنها نیز باید با ملاحظه این مسئله تحقق پیدا کند. اولین گویه آن «واقعاً اعتقاد دارم که دنیا چند روز بیش نیست» با بار عاملی ۰/۶۵۳ قوی‌ترین بار عاملی و آخرین گویه آن «شهوت جنسی در مقایسه با لذت‌های معنوی ناچیز است» با بار عاملی ۰/۳۵۱ به عنوان ضعیف‌ترین گویه این عامل ثبت شده است.

عامل پنجم: «دنیا‌آزمون‌نگری» راجع به دنیا را می‌سنجد، که ۱۳ گویه را پوشش می‌دهد (آلفای کرونباخ ۰/۸۲). نمره بالا در این عامل به این معنا است که فرد باور دارد دنیا محل آزمایش است و ماهیت آزمایش هم سخت است. اولین گویه آن «برآورده کردن نیاز جنسی خود را در راستای اهداف عالی زندگی می‌دانم» با بار عاملی ۰/۵۰۵ قوی‌ترین بار عاملی و آخرین گویه آن «جهنم می‌تواند برای برخی جایگاهی ابدی باشد» با بار عاملی ۰/۳۲۸ به عنوان ضعیف‌ترین گویه این عامل ثبت شده است.

عامل ششم: «رغبت به موقعیت‌های اجتماعی»، یعنی ثروت، قدرت و شهرت را می‌سنجد، که ۱۱ گویه را پوشش می‌دهد (آلفای کرونباخ ۰/۷۸). نمره بالا در این عامل به این معنا است که موقعیت‌های اجتماعی افراد، منزلت و جایگاه اجتماعی و شهرت برای آنها مهم نیست. طبق فرهنگ اسلامی، هر چه توجه به این مسائل به صورت استقلالی بیشتر باشد توجه به خدا، ارزش‌های الهی، قابلیت‌های انسانی و اخلاقی کمتر است. اولین گویه آن «قدرت و موقعیت اجتماعی در نظرم خیلی کم و کوچک است» با بار عاملی ۰/۵۳۰ قوی‌ترین بار عاملی و آخرین گویه آن «رقابت برای ثروت‌اندوزی در جامعه را نمی‌پسندم» با بار عاملی ۰/۳۲۶ به عنوان ضعیف‌ترین گویه این عامل ثبت شده است.

عامل هفتم: «وابستگی به پول و ثروت» را می‌سنجد، که ۵ گویه را پوشش می‌دهد (آلفای کرونباخ ۰/۴۳). نمره بالا در این عامل به این معنا است که داشتن پول و ثروت به صورت ارزش‌گذاری اصیل، برای فرد خیلی مهم نیست. اولین گویه آن «جذابیت بعضی خانم‌ها یا آقایان آدم را بیش از حد مشغول خودشان می‌کند» با بار عاملی ۰/۴۴۸ قوی‌ترین بار عاملی و آخرین گویه آن «دعواهای ما بر سر پول و ثروت در این دنیا خیلی پیش پا افتاده است» با بار عاملی ۰/۲۸۱ به عنوان ضعیف‌ترین گویه این عامل ثبت شده است.

جدول ۱۰: جدول عوامل هفت‌گانه، نمونه گویه‌ها برای هر عامل

عامل	آلفای کرونباخ	تعداد گویه	برگزیده گویه‌ها
عامل اول: «رغبت متعالی»	۰/۹۵	۴۲	مهم‌ترین انگیزه من، به دست آوردن رضایت خدا است. بین راحتی دنیا و آخرت، راحتی آخرت برایم مهم‌تر است. رضایت الهی مهم‌ترین پاداشی است که انتظار دارم در آخرت به من بدهند. خانواده‌ام را برای رضای خدا دوست دارم. یاد چهنم، گاهی تنم را می‌لرزاند. از نعمت‌های دنیوی تا جایی استفاده می‌کنم که به آخرتم صدمه نزند. همه چیز من خانواده‌ام است. راحتی و آسایش خانواده برای من یک اصل است و بر همه چیز مقدم است. خانواده و وابستگی در مشکلات تنها تکیه‌گاهم هستند.
عامل دوم: «رغبت به خانواده»	۰/۸۵	۱۶	برای رسیدن به قدرت ممکن است به حقوق دیگران تجاوز کنم. مرگ برای همسایه است. زندگی فقط فرصتی است برای خوش بودن و لذت بردن. همه چیز را فدای زنده بودن و زندگی کردن می‌کنم. واقعاً اعتقاد دارم که دنیا چند روز پیش نیست. باور دارم که میز ریاست به هیچ کس وفا نمی‌کند. باورم این است که پول و اموال موقت است، می‌آیند و می‌روند. ثروت و پول وسیله آزمایش است. بیماری همسرم می‌تواند امتحانی الهی برای من باشد. گاهی خداوند ما را با به خطر انداختن امنیت آزمایش می‌کند. قدرت و موقعیت اجتماعی در نظرم خیلی کم و کوچک است. دوست ندارم شیک بودن خانه‌ام باعث شگفتی دیگران شود. هیچ وقت دوست ندارم امتیازات نزدیکانم را به رخ دیگران بکشم. از افرادی که به نوعی ثروت خود را به رخ دیگران می‌کشند متنفرم. دعواهای ما بر سر پول و ثروت در این دنیا، خیلی پیش پا افتاده است.
عامل سوم: «رغبت به خود»	۰/۸۵	۱۸	برای رسیدن به قدرت ممکن است به حقوق دیگران تجاوز کنم. مرگ برای همسایه است. زندگی فقط فرصتی است برای خوش بودن و لذت بردن. همه چیز را فدای زنده بودن و زندگی کردن می‌کنم. واقعاً اعتقاد دارم که دنیا چند روز پیش نیست. باور دارم که میز ریاست به هیچ کس وفا نمی‌کند. باورم این است که پول و اموال موقت است، می‌آیند و می‌روند. ثروت و پول وسیله آزمایش است. بیماری همسرم می‌تواند امتحانی الهی برای من باشد. گاهی خداوند ما را با به خطر انداختن امنیت آزمایش می‌کند. قدرت و موقعیت اجتماعی در نظرم خیلی کم و کوچک است. دوست ندارم شیک بودن خانه‌ام باعث شگفتی دیگران شود. هیچ وقت دوست ندارم امتیازات نزدیکانم را به رخ دیگران بکشم. از افرادی که به نوعی ثروت خود را به رخ دیگران می‌کشند متنفرم. دعواهای ما بر سر پول و ثروت در این دنیا، خیلی پیش پا افتاده است.
عامل چهارم: «دنیاناپایداری‌نگری»	۰/۸۴	۱۴	باور دارم که میز ریاست به هیچ کس وفا نمی‌کند. باورم این است که پول و اموال موقت است، می‌آیند و می‌روند. ثروت و پول وسیله آزمایش است. بیماری همسرم می‌تواند امتحانی الهی برای من باشد. گاهی خداوند ما را با به خطر انداختن امنیت آزمایش می‌کند. قدرت و موقعیت اجتماعی در نظرم خیلی کم و کوچک است. دوست ندارم شیک بودن خانه‌ام باعث شگفتی دیگران شود. هیچ وقت دوست ندارم امتیازات نزدیکانم را به رخ دیگران بکشم. از افرادی که به نوعی ثروت خود را به رخ دیگران می‌کشند متنفرم. دعواهای ما بر سر پول و ثروت در این دنیا، خیلی پیش پا افتاده است.
عامل پنجم: «دنیاآزمون‌نگری»	۰/۸۲	۱۳	باور دارم که میز ریاست به هیچ کس وفا نمی‌کند. باورم این است که پول و اموال موقت است، می‌آیند و می‌روند. ثروت و پول وسیله آزمایش است. بیماری همسرم می‌تواند امتحانی الهی برای من باشد. گاهی خداوند ما را با به خطر انداختن امنیت آزمایش می‌کند. قدرت و موقعیت اجتماعی در نظرم خیلی کم و کوچک است. دوست ندارم شیک بودن خانه‌ام باعث شگفتی دیگران شود. هیچ وقت دوست ندارم امتیازات نزدیکانم را به رخ دیگران بکشم. از افرادی که به نوعی ثروت خود را به رخ دیگران می‌کشند متنفرم. دعواهای ما بر سر پول و ثروت در این دنیا، خیلی پیش پا افتاده است.
عامل ششم: «رغبت به موقعیت‌های اجتماعی»	۰/۷۸	۱۲	قدرت و موقعیت اجتماعی در نظرم خیلی کم و کوچک است. دوست ندارم شیک بودن خانه‌ام باعث شگفتی دیگران شود. هیچ وقت دوست ندارم امتیازات نزدیکانم را به رخ دیگران بکشم. از افرادی که به نوعی ثروت خود را به رخ دیگران می‌کشند متنفرم. دعواهای ما بر سر پول و ثروت در این دنیا، خیلی پیش پا افتاده است.
عامل هفتم: «رغبت به پول و ثروت»	۰/۴۳	۵	قدرت و موقعیت اجتماعی در نظرم خیلی کم و کوچک است. دوست ندارم شیک بودن خانه‌ام باعث شگفتی دیگران شود. هیچ وقت دوست ندارم امتیازات نزدیکانم را به رخ دیگران بکشم. از افرادی که به نوعی ثروت خود را به رخ دیگران می‌کشند متنفرم. دعواهای ما بر سر پول و ثروت در این دنیا، خیلی پیش پا افتاده است.

در انتها باید یادآور شد که شرکت‌کنندگان در گروه نمونه ترکیب جمعیتی مختلفی دارند که مقایسه پاسخ‌های آنها می‌تواند اطلاعاتی در اختیار ما قرار دهد که در تعمیق آگاهی ما از الگوی تنظیم رغبت مفید باشد. گروه نمونه متشکل از مرد و زن، طلبه و دانشجو، با دامنه تحصیلی دیپلم تا دکتری است.

زن‌ها در مقایسه با مردها از رغبت متعالی بیشتری برخوردارند که حکایت از تنظیم رغبت موفق‌تر است. همچنین، زن‌ها در نمره رغبت به خود و رغبت به موقعیت اجتماعی از مردها پایین‌ترند که حاکی از ضعف آنها در تنظیم «رغبت به خود» و «رغبت به موقعیت اجتماعی» نسبت به مردها است.

میانگین نمره طلبه‌ها، در عوامل «رغبت متعالی»، «دنیا‌ناپایدارنگری»، «دنیا‌آزمون‌نگری»، «رغبت به خود» و «رغبت به خانواده» نیز نسبت به دانشجویان بیشتر است. یعنی آنها، به آخرت به عنوان موضوعی متعالی باور دارند، ناپایداری دنیا و محل آزمایش بودن برایشان باوری جدی است که از مؤلفه‌های تنظیم رغبت است. علاقه آنها به خود و خانواده‌شان به خاطر خدا و ارزش‌های الهی است. البته طلبه‌ها در «رغبت به موقعیت اجتماعی» و «رغبت به پول و ثروت» از دانشجویان به صورت معناداری پایین‌ترند.

نکته دیگر آنکه، شش عامل از هفت عامل با سن همبستگی مثبت دارد؛ یعنی فقط عامل «رغبت به موقعیت‌های اجتماعی» با سن همبستگی مثبت ندارد. به عبارت ساده‌تر، هر چه سن بیشتر می‌شود الگوی تنظیم رغبت بر اساس مفاهیم اسلامی ضعیف‌تر عمل می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

الگوی تنظیم رغبت در روایات از قواعدی کلی تبعیت می‌کند و مبتنی بر برخی قواعد روان‌شناختی رغبت‌های انسانی است. برای نمونه، ادراک خیربودن چیزی و امکان بهره‌مندی و مدت‌زمان بهره‌مندی از نعمت از عوامل مهم در متون دینی برای ارزش‌گذاری است.^۱ این معیار باعث شده است آموزه‌های دینی در حوزه رغبت‌ها باورپذیر شود. تشابه آنچه از درون متون دینی به عنوان الگوی تنظیم رغبت استخراج و تحلیل محتوا شد (عبدی، ۱۳۹۴؛ عبدی و همکاران، ۱۳۹۳) با آنچه به عنوان تحلیل عاملی از آزمون ۸۰۲ نفر استخراج شد حاکی از آن است که الگوی تنظیم رغبت می‌تواند بنیانی فطری و عام داشته

۱. نساء: ۷۷؛ توبه: ۷۷؛ رعد: ۲۶؛ غافر: ۳۹؛ قصص: ۶۰؛ بقره: ۳۶.

باشد. برای قضاوت بهتر، مقایسه‌ای اجمالی بین آنها انجام می‌دهیم.

بر اساس آموزه‌های اسلامی، برخی موضوعات مهم در تنظیم رغبت مانند اموال و دارایی، وابستگان مثل فرزند یا همسر، جان انسان‌ها، منزلت اجتماعی و قدرت، شهوت جنسی، امنیت، بهشت و خشنودی و رضایت الهی از متون اسلامی استخراج شد. این موضوعات از نظر متون اسلامی، موضوع تنظیم رغبت‌اند؛ رغبت فرد به موضوعاتی همچون اموال، وابستگان یا منزلت اجتماعی دارای جهت است. این موضوعات می‌توانند به صورت مستقل در دنیا واجد ارزش باشند یا ارزش آنها به ارزش اخروی‌شان وابسته باشد. فرد باید برای برخی پرسش‌ها پاسخی بیابد. مثلاً آیا اموال به عنوان مقدمه آخرت فرض می‌شود یا خیر؟ آیا اموال وسیله‌ای برای آزمایش است یا خیر؟ آیا موقت و زودگذرند و در مقایسه با موضوعات اخروی کم‌ارزش‌اند؟ آیا اموال و دارایی‌ها برای فرد فریبنده هستند؟ آیا مصداق لهو و لعب، زینت و باعث تفاخرند؟ آیا اموال باعث وابستگی ما به آنها می‌شود؟

تمام گویه‌ها بر همین اساس طراحی شد. یعنی با هدف پاسخ‌یابی برای این نوع پرسش‌ها طراحی شد و در معرض پاسخ آزمودنی‌ها گذاشته شد. پس از پاسخ‌گویی آزمودنی‌های به این پرسش‌ها، با تحلیل عاملی پاسخ‌ها، هفت عامل به دست آمد. از میان موضوعاتی که قبلاً از متون استخراج شده بود، فقط موضوعاتی مانند رغبت به خانواده، رغبت به موقعیت‌های اجتماعی، رغبت به پول و ثروت باقی ماند و یک موضوع جدید، یعنی رغبت به خود، که ظاهراً در موضوعات مستخرج از متون اسلامی وجود نداشت اما پس از تحلیل عامل به عنوان عامل مستقل آشکار شد. سه عامل که در موضوعات مستخرج از متون اسلامی به عنوان معیار در نظر گرفته شده بود اما در اینجا به عنوان عامل مجزا شناخته شد، عبارت‌اند از: رغبت متعالی، دنیاناپایداری و دنیاآزمو ننگری.

البته در شکل عوامل مستخرج از متون و آنچه از فرآیند تحلیل عاملی بیرون آمده است تفاوت وجود دارد، اما با دقت متوجه می‌شویم که برداشت آزمودنی‌ها در کلیت و خطوط اصلی با الگوی تنظیم رغبت مستفاد از متون اسلامی مشابه است. نوع تفاوت و تشابه در اینجا می‌تواند تا حدودی تأییدکننده فرضیه‌سازی و استخراج مؤلفه‌ها و موضوعات از متون اسلامی باشد.

نوع عامل‌ها با هم متفاوت است. سه عامل، عامل معیاری هستند؛ یعنی به معیار رغبت اشاره دارند و چهار عامل به حیطة رغبت.

نام نخستین عامل با توجه به گویه‌ها، «رغبت متعالی» گذاشته شد. همان‌طور که پیش‌تر هم بیان شد، توجه‌داشتن به آخرت در امور مختلف زندگی مهم‌ترین مؤلفه الگوی تنظیم رغبت بر اساس آموزه‌های اسلامی است. این اهمیت هم در متون دینی قابل مشاهده است و هم در پاسخ‌های مخاطبان به پرسش‌نامه. این مسئله می‌تواند حکایت از دقت گویه‌ها و سطح بالای روایی محتوایی آنها داشته باشد. می‌توان گفت عمیق‌ترین و گسترده‌ترین مفهوم در الگوی تنظیم رغبت در عامل نخست نهفته است. کسانی که در رغبت متعالی نمره پایین بگیرند به این معنا است که رغبت دنیوی دارند و وابسته به دنیا هستند.

عامل‌های چهارم «دنیا‌ناپایداری‌نگری» و پنجم «دنیا‌آزمون‌نگری» به دو معیار و ویژگی مهم و اساسی الگوی تنظیم رغبت اشاره دارند. در مباحث نظری «دنیا‌ناپایداری‌نگری» و «دنیا‌آزمون‌نگری» دلایل اصالت رغبت به آخرت تلقی می‌شوند، اگرچه در آزمون تنظیم رغبت به دلیل متعامدبودن عوامل نسبت به یکدیگر هر عامل به صورت مستقل تفسیر می‌شود.

بقیه عامل‌ها که عبارت‌اند از عامل‌های، دوم، سوم، ششم و هفتم به رغبت افراد به موضوعات و حوزه‌های مختلف زندگی اشاره دارد. این عوامل عبارت است از «رغبت به خانواده»، «رغبت به خود»، «رغبت به موقعیت‌های اجتماعی» (شهرت، قدرت، ثروت) و «رغبت به پول و ثروت»؛ و هر کدام نماینده بخشی از زندگی دنیوی است. نمره بالا در این عوامل چهارگانه حکایت از تنظیم رغبت با ملاک‌های اسلامی است. سه عامل یک، سه و چهار، سه عامل با ماهیت نگرشی هستند اما چهار عامل باقی‌مانده اگرچه از بعد نگرش نیز برخوردارند اما ناظر به عمل در حوزه‌های جزئی‌ترند. متأسفانه پژوهش حاضر فاقد پیشینه یا پژوهش‌های مشابه است. از همین‌روی از مقایسه آن با پژوهش‌های مشابه محرومیم. امید که در آینده با کمک پرسش‌نامه حاضر پژوهش‌های مفیدی صورت گیرد.

در جمع‌بندی می‌توان چنین نتیجه گرفت که غالب عوامل الگوی تنظیم رغبت با افزایش سن به سمت تنظیم رغبت مثبت گرایش دارد. تنها استثنا عامل ششم است. افزایش سن با رغبت به شهرت، قدرت و ثروت همبستگی منفی نشان می‌دهد. یعنی اهمیت دنیوی این متغیرها، در سنین بالا بیشتر می‌شود. تفسیر این همبستگی نیاز به اطلاعات بیشتر دارد، به ویژه آنکه دامنه سن اکثر شرکت‌کنندگان بین ۲۰ تا ۴۰ سال است.

منابع

- اسپیلکا، برنارد؛ هود، رالف دبلیو؛ هونسبرگر، بروس؛ گرساچ، ریچارد (۱۳۹۰). روان‌شناسی دین بر اساس رویکرد تجربی، ترجمه: محمد دهقانی، تهران: رشد.
- پارگامنت، کنت (۱۳۹۵). روان‌درمانی آمیخته با معنویت (درک و شناسایی امر مقدس)، ترجمه: سید محمد کلانتر کوشه، سید محمد حسینی، سجاد مطهری، تهران: آوای نور.
- خدایاری‌فر، محمد؛ و دیگران (۱۳۹۱). مبانی نظری و روش‌شناسی مقیاس‌های دینداری، تهران: آوای نور.
- ریو، جان مارشال (۱۳۸۰). انگیزش و هیجان، ترجمه: یحیی سیدمحمدی، تهران: مؤسسه نشر ویرایش.
- عبدی، حمزه (۱۳۹۴). تنظیم رغبت به زندگی بر اساس مفهوم زهد در اسلام و تأثیر آن بر اضطراب، استادان راهنما: سید محمد غروی‌راد و مسعود جان‌بزرگی، استادان مشاور: کاظم رسول‌زاده طباطبایی و عباس پسندیده، پایان‌نامه دکتری روان‌شناسی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، پژوهشکده علوم رفتاری، گروه روان‌شناسی.
- عبدی، حمزه؛ پسندیده، عباس؛ غروی، سید محمد (۱۳۹۳). «الگوی نظری تنظیم رغبت بر اساس مفهوم زهد اسلامی»، در: علوم حدیث، ش ۷۳، ص ۹۶-۱۱۱.
- عبدی، حمزه؛ جان‌بزرگی، مسعود؛ غروی‌راد، سید محمد؛ پسندیده، عباس؛ رسول‌زاده طباطبایی، سید محمدکاظم (۱۳۹۴ الف). «الگوی تنظیم رغبت بر اساس زهد اسلامی و مقایسه آن با درمان شناختی‌رفتاری»، در: مطالعات اسلام و روان‌شناسی، س ۹، ش ۱۷، ص ۵۷-۸۶.
- عبدی، حمزه؛ غروی‌راد، سید محمد؛ رسول‌زاده طباطبایی، سید محمدکاظم (۱۳۹۴ ب). «مقایسه تنظیم رغبت بر اساس آموزه زهد اسلامی و درمان شناختی‌رفتاری بر افزایش سلامت عمومی»، در: پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی، ش ۱، ص ۱۱۰-۱۳۵.
- میرزا، لاورنس اس؛ گامست، گلن؛ گارینو، ا. جی. (۱۳۹۱). پژوهش چندمتغیری کاربردی، ترجمه: حسن پاشا شریفی، ولی‌الله فرزاد، سیمین‌دخت رضاخانی، حمیدرضا حسن‌آبادی، بلال ایزانلو، مجتبی حبیبی، تهران: رشد.
- وولف، دیوید (۱۳۸۶). روان‌شناسی دین، ترجمه: محمد دهقانی، تهران: رشد.
- هارتز، گری (۱۳۹۳). معنویت و سلامت روان، ترجمه: امیر کامگار و عیسی جعفری، تهران: نشر روان.
- هفرون، کیت؛ بونیول، ایلونا (۱۳۹۴). روان‌شناسی مثبت‌نگر: نظریه‌ها، پژوهش‌ها و کاربردها، ترجمه: محمدتقی تبیک، محسن زندی، قم: دارالحدیث.

هومن، حیدرعلی (۱۳۷۳). شناخت روشی علمی در علوم رفتاری، تهران: پارسا.

هومن، حیدرعلی (۱۳۸۳). استنباط آماری در پژوهش رفتاری، تهران: سمت.

هومن، حیدرعلی (۱۳۹۰). تحلیل داده‌های چندمتغیری در پژوهش آماری، تهران: پیک فرهنگ.

Pargament, K. I. (1997). *The Psychology of Religion and Coping*, New York & London: Guilford Press.

Pargamnt, K. I.; Ano, G. G.; Wachholtz, A. B. (2005). "The Religious Dimension of Coping, Advance in Theory, Research, and Practice", In: R. F., Paloutzian & C. L. Park (Eds.). *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, New York & London: Guilford Press.

Silvia, P. J. (2006). *Exploring the Psychology of Interest*, Oxford.

